

แนวทางการสืบทอดคุณค่าสืบทอดมรดกอีสาน: วัดท่าเรือ อำเภอโนนโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

Guidelines for the Transmission of E-Sarn Mural Painting's Values: Wat Thareap, Naa Pho District, Buriram Province

อติญา วงษ์วาท^{1,*}, ดวงกมล บางชวด² และชวลิต อธิปัตย์กุล³
Atiya Wongwat^{1,*}, Doungkamol Bangchuad² and Chawalit Atipatayakul³

(Received: Oct 13, 2021; Revised: Nov 14, 2021; Accepted: Dec 7, 2021)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์คุณค่าสืบทอดมรดกอีสานของวัดท่าเรือ อำเภอโนนโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ เก็บข้อมูลจากเจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ใหญ่บ้าน อาจารย์ผู้สอนรายวิชาศิลปะ ประชาชนชาวบ้านและชาวบ้าน รวม 16 คน ด้วยแบบวิเคราะห์เนื้อหาแบบสัมภาษณ์เชิงลึก และแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยใช้แนวคิด คุณนิเทศศาสตร์และการศึกษาแนวทางการสืบทอดคุณค่าสืบทอดมรดกอีสาน ในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาชุมชนและเป็นมรดก ทางวัฒนธรรมที่ส่งผ่านความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา และความเป็นอีสานเฉพาะพื้นที่จากรุ่นสู่รุ่น ผลวิจัยพบว่า การสืบทอดคุณค่าสืบทอดมรดกอีสานในปัจจุบันเกิดขึ้น 2 ลักษณะ คือ 1) ผ่านวิถีชีวิตของชนในชุมชน คือ การร่วมพิธีกรรมทางศาสนาของผู้สูงอายุและวัยรุ่น ภูมิปัญญาการทอผ้า เส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และวรรณกรรมมุขปาฐะ และ 2) ผ่านการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน ในลักษณะการพาชมสืบทอดมรดกอีสาน ในรายวิชาต่างๆ สำหรับแนวทางการสืบทอดคุณค่าสืบทอดมรดกอีสาน คือ การฝึกภาคปฏิบัติเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ควรมีการให้ความรู้เบื้องต้นในการดูแลสืบทอดมรดกในชุมชนและนักท่องเที่ยว และการสร้างสื่อประชาสัมพันธ์ ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการสืบทอดคุณค่าดังกล่าว คือ วัดและโรงเรียน ยังคงเป็นพื้นที่รวมจิตใจของคนในชุมชน อีกทั้งเจ้าอาวาสยังคงรักษาพิธีกรรมโบราณ อาทิ พิธีทอดสงกรานต์ บุญเข้ากรรม จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: สืบทอดมรดกวัฒนธรรมอีสาน คุณค่า การสืบทอด

¹นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ 10330

Ph.D. Candidate, Development Education, Department of Educational Policy Management and Leadership, Faculty of Education, Chulalongkorn University, Bangkok 10330 Thailand

²อาจารย์ประจำสาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ
Lecturer, Development Education, Department of Educational Policy Management and Leadership, Faculty of Education, Chulalongkorn University, Bangkok 10330 Thailand

³คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, อุดรธานี 41000

Dean of the Faculty of Graduate Studies, Udon Thani Rajabhat University, Udon Thani 41000 Thailand

*Corresponding author, e-mail: Atiya.w@chula.ac.th

ABSTRACT

The objective of this research was to analyze on the value of E-sarn mural painting of Wat Thareap, Naa Pho District, Buriram Province. Data were collected by conducting a group Interview and an in-depth interview with 16 participants who were the abbot, the deputy abbot, art teachers, community leaders, local philosophers, and villagers. Using the concept of Axiology and studying the Transmission of E-sarn mural painting's value as a tool in developing community and cultural heritage to transmit thinking, belief, values, local wisdom, and local E-sarn uniqueness from generation to generation. The results revealed that the current transmission of E-sarn mural painting had occurred in 2 manners including: 1) the way of life of community people, i.e., religious activities of teenagers and seniors, local wisdom on Sin Teen Deang fabric weaving, routes of cultural tourism, and Ural literature; and 2) educational management in the school system for Hoop Tam study trips on E-sarn mural painting in various courses. The Guidelines for the transmission of E-sarn mural painting's values were consecutive training of young guides and introduced Hoop Tam knowledge for residents and tourists, and creation of media for promoting cultural tourism and transmission of value, which were the temples and schools where were still gathering places for the minds of the community. In addition, the abbot still maintains the ancient rituals, such as Hod Song ceremonies, merit-making ceremonies that cultural exchanges between neighboring communities have been continued.

Keywords: E-sarn mural painting, Values, Transmission process

บทนำ

ชุมชนอีสานได้สืบทอดวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง มีศูนย์กลางอยู่ที่อาณาจักรล้านช้าง อันเป็นอาณาจักรของชนชาติลาวในอดีต มีอาณาเขตอยู่ในบริเวณประเทศลาวทั้งหมด ตลอดจนพื้นที่บางส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย แม้ว่าอิทธิพลในช่วงอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์จะเข้ามาขยายขอบเขตในชุมชนอีสาน แต่ก็ไม่เป็นผลเท่าที่ควร อาจเพราะชุมชนอีสานมีการปกครองในระบบคุ้มบ้าน โดยมีผู้ที่อยู่อาศัยเป็นเครือญาติอพยพโยกย้ายมาตั้งบ้านเรือนร่วมกัน อย่างไรก็ตามเมื่อชุมชนในอีสานเริ่มมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้นตามลำดับยุคสมัย ก็เริ่มส่งผลที่ซับซ้อนเกิดขึ้นหลายด้าน หนึ่งใน การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน

ฮูปแต้ม หรือจิตรกรรมฝาผนัง ที่ใช้เรียกเฉพาะในภาคอีสาน เป็นส่วนหนึ่งของศิลปกรรมพื้นบ้าน อันเป็นภาพวาดที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้านหรือบุคคลในท้องถิ่น โดยได้รับแรงบันดาลใจจากความศรัทธา ความเชื่อ ความประทับใจในธรรมชาติและวัฒนธรรม ลักษณะของงานจิตรกรรมพื้นบ้านจะนำวัสดุพื้นบ้านหรือวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนมาสร้างเป็นวัสดุหลักในการเขียนภาพ ดังจะเห็นได้จากงานฮูปแต้ม

ในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน (ขวลิต อธิปัตยกุล, 2555, น. 330) ที่รับเอาวิธีการ เทคนิค และการนำเสนอเรื่องราวของภาคกลางมากขึ้น อย่างไรก็ตามคนอีสานส่วนหนึ่งต้องยอมจำนนต่อสภาพ ภูมิศาสตร์ที่ไม่เอื้อต่อการดำรงชีพ หรือด้วยจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ต้องอพยพเข้าเมืองใหญ่หรือ ท้องถิ่นอื่น ทั้งในและนอกประเทศ นั้นหมายความว่าความเป็นตัวตน อุดมการณ์ ค่านิยมและจิตสำนึกอีสาน มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไป การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนผ่านงานอุบถัมอีสานตามบริบทที่แตกต่างกัน อาจเป็น แนวทางหนึ่งที่จะสามารถช่วยบรรเทาปัญหาเรื่องการละเลยหรือทอดทิ้งวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนได้

จากการสำรวจและการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องในปัจจุบัน พบว่า สภาพของอุบถัมในหลายพื้นที่ อยู่ในภาวะวิกฤต ด้วยอายุของผลงาน สภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศ และการดูแลที่แตกต่างกัน ทำให้ภาพขีด เลื่อนราง ไม่สามารถสื่อความหมายได้ ขณะที่รูปแบบการสืบทอดคุณค่าอุบถัมอีสานตามแนวทางต่างๆ ยังมี แนวทางสำหรับการแก้ไขและพัฒนาเพิ่มเติมได้ ได้แก่ ลักษณะการสืบทอดคุณค่าอาจจะเป็นลักษณะที่เน้นเรื่อง การต่อยอดเชิงการใช้งาน การขาดความเข้าใจที่ลึกซึ้งในด้านจิตวิญญาณและความเป็นอีสาน และการขาดความรู้ ความเข้าใจในการสืบทอดคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งการขาดความต่อเนื่องในเรื่อง นโยบายและการดูแลจากหน่วยงานที่รับผิดชอบ อีกทั้ง งานศึกษาความสัมพันธ์ของอุบถัมเกิดขึ้นในพื้นที่แอ่ง วัฒนธรรมเดียว อนึ่งงานวิจัย เรื่อง การสืบทอดคุณค่าอุบถัมอีสาน ได้คัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาจากวัดที่พบ อุบถัมอีสานที่มีเรื่องราวตามวรรณกรรมพื้นบ้าน มีอายุเก่าสุดถึง พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อุบถัมสะท้อน ความเป็นอีสานได้อย่างชัดเจน พบว่า มีจำนวนวัดที่อยู่ภายใต้ขอบเขตดังกล่าว จำนวน 24 แห่ง ทว่าภาคอีสาน จัดกลุ่มพื้นที่ที่ศึกษาและเลือกวัด จำนวน 3 แห่ง ในเขตพื้นที่ภาคอีสาน คือ กลุ่มอีสานเหนือ ได้แก่ วัดโพธิ์ชัย จังหวัดเลย กลุ่มอีสานกลาง ได้แก่ วัดสระบัวแก้ว จังหวัดขอนแก่น และกลุ่มอีสานใต้ ได้แก่ วัดท่าเรือ จังหวัด บุรีรัมย์

งานวิจัยนี้เลือกพื้นที่ชุมชนบ้านหนองหว้า อำเภอนาโพธิ์ อันเป็นที่ตั้งของ วัดท่าเรือ พบจิตรกรรม ฝาผนังภายในและภายนอกอุโบสถวิหาร ซึ่งยังใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาจนถึงปัจจุบัน ภาพอุบถัม เขียนโดยช่างสิงห์ วงศ์วาด เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระมาลัยท่องนรกสวรรค์ นิทานชาดก พุทธประวัติ รวมไปถึง วรรณกรรมท้องถิ่น ในปี พ.ศ. 2520 ได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากร อย่างไรก็ตามภาพอุบถัม มิได้สะท้อนเพียงความสวยงามหรือความแปลกตาเท่านั้น แต่ยังแฝงไปด้วยคุณค่าและสามารถบอกเล่าความเป็น ชุมชนนั้นๆ ได้ดี อีกทั้งยังส่งผลต่อการเรียนรู้ในหลากหลายมิติ ได้แก่ สังคม ประวัติศาสตร์ ประเพณี วัฒนธรรม นำไปสู่การจัดการชีวิตของตนเองได้ เชื่อว่าคนในชุมชนอีสานใดๆ ที่รับรู้และตระหนักถึงคุณค่ามรดก ทางวัฒนธรรมของตนนั้น จะร่วมมือกันสืบทอดงานศิลปกรรมอย่างอุบถัมอีสานให้คงอยู่ได้ อีกนัยหนึ่ง หากการสืบทอดคุณค่างานดังกล่าวเกิดขึ้นเฉพาะเรื่องกายภาพ มิได้ลงลึกระดับความเป็นตัวตนและจิตสำนึก การสืบทอดนั้นอาจเกิดขึ้นในระยะสั้นแล้วสูญหายไปไฉนที่สุด การสร้างการรับรู้เรื่องจิตสำนึกอีสานผ่านการเห็น คุณค่าของวัฒนธรรมอีสาน อย่างอุบถัมอีสานนั้น จึงควรเริ่มจากการร่วมกันวิเคราะห์คุณค่าของวัฒนธรรม กับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดความรู้สึกสละสลวยในวัฒนธรรมที่มีอยู่ของตน หลังจากนั้นจะเกิดเป็นความคิดเห็น ระดับความทรงจำและการแปลความ เชื่อว่าคนอีสานจะเห็นภาพเอกลักษณ์ของตนที่กำลังถูกทำลายหรือ ได้ถูกทำลายแล้วในบางส่วน และด้วยสายสัมพันธ์อันที่พี่น้องที่มีมายาวนานนั้น จะปรากฏว่าสิ่งที่ถูกทำลายไป

มิใช่แค่เรื่องวัตถุ แต่เป็นการทำลายคุณค่าของความเป็นคนอีสานให้เหือดหายไป การสร้างการรับรู้ดังกล่าว จึงนำไปสู่การสร้างเชื่อและศรัทธาใหม่ในการรักษาวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไป (วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548; แก้วตา จันทนาสุรณ และทรงวิทย์ พิมพ์กรรม, 2560)

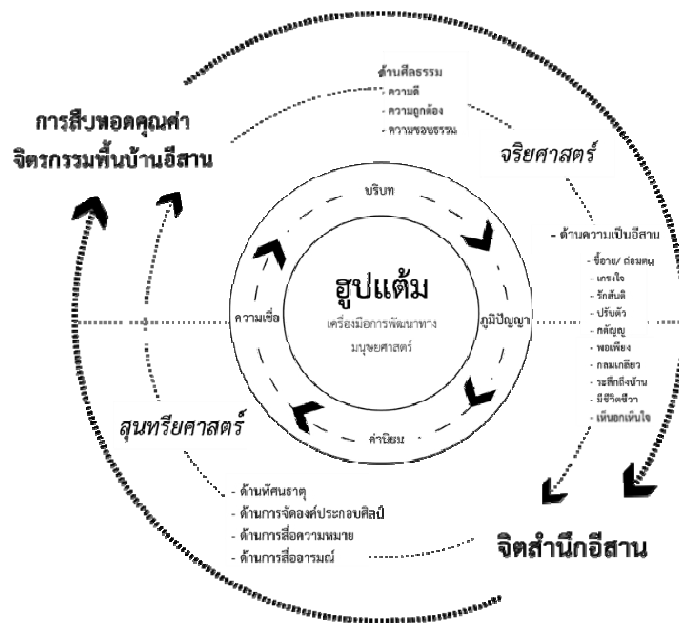
การสร้างความรู้ถึงคุณค่าของฮูปแต้มอีสานต่อสังคมอีสานจึงมีความสำคัญ หนึ่งบทความนี้ จึงมีเป้าหมาย คือ การวิเคราะห์ให้เห็นถึงคุณค่าทั้งภายในและภายนอกของงานฮูปแต้มอีสานของวัดท่าเรือ อำเภอโนนโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยใช้หลักตามแนวคิดคุณวิทยา (Axiology) ที่ประกอบด้วยจริยศาสตร์ (Ethic) และสุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) เน้นเรื่องการพัฒนาคนจากจิตสำนึกภายใน และศึกษาแนวทางการสืบทอดคุณค่าของฮูปแต้มอีสาน บนพื้นฐานความสำคัญของฮูปแต้มอีสานในฐานะเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน บ้านนาโพธิ์ ให้เห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม ที่ส่งผ่านความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา และความ เป็นอีสานเฉพาะพื้นที่จากรุ่นสู่รุ่น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของงานฮูปแต้มอีสานของวัดท่าเรือ จังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่อวิเคราะห์คุณค่าตามมุมมองทางมนุษยศาสตร์ผ่านงานฮูปแต้มอีสานของวัดท่าเรือ จังหวัดบุรีรัมย์
3. เพื่อศึกษาแนวทางการสืบทอดคุณค่าของงานฮูปแต้มอีสานของวัดท่าเรือจังหวัดบุรีรัมย์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย จะใช้ฮูปแต้มอีสานในฐานะเป็นเครื่องมือพัฒนาชุมชนและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ส่งผ่านความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา และความเป็นอีสานผ่านการวิเคราะห์ตามแนวคิดคุณวิทยา (Axiology) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทฤษฎีแห่งแบบของเพลโต (Plato) ที่มองว่ามนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงของศิลปะเพื่อเข้าถึงศีลธรรม ศิลปะจะต้องมีความรับผิดชอบต่อสังคม และจะต้องอยู่ในที่อันเหมาะสม หรือมีเหตุผล (จรรยา โกมรรัตนานนท์, 2547, น. 23-24) วิเคราะห์คุณค่าตามแนวคิดดังกล่าวใน 2 ด้าน คือ สุนทรียศาสตร์ ประกอบไปด้วย การวิเคราะห์ทัศนธาตุและการจัดองค์ประกอบศิลป์ เพื่อหาคุณค่าในแง่ความหมายและอารมณ์และจริยศาสตร์ เป็นการวิเคราะห์เรื่องศีลธรรม ความดี ความถูกต้องและความชอบธรรม โดยเชื่อว่าคุณค่าทั้ง 2 ด้าน ที่เกิดขึ้นจะช่วยส่งเสริมจิตสำนึกอีสานให้เกิดขึ้นได้ ตามแผนภาพที่ 1



ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบและคุณค่าของฮูปแต้มอีสาน และนำไปสู่การศึกษาแนวทางการสืบทอดคุณค่าฮูปแต้มอีสาน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ภายใต้กรอบแนวคิดการวิจัยตามภาพที่ 1 มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ขอบเขตของงานวิจัยตามพื้นที่การศึกษา คือ ฮูปแต้มหรือภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสานของวัดท่าเรือ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยเลือกแบบเจาะจง โดยเลือกเพราะวัดท่าเรือ เป็นวัดที่ภาพฮูปแต้มยังอยู่ในสภาพที่สามารถสื่อความหมายได้ดี เฉพาะภาพฮูปแต้มอีสานที่เป็นเรื่องราววรรณกรรมท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดท่าเรือ จำนวน 1 คน รองเจ้าอาวาสวัดท่าเรือ จำนวน 1 คน ผู้ใหญ่บ้าน จำนวน 1 คน อาจารย์ผู้สอนรายวิชาศิลปะในโรงเรียนวัดท่าเรือ จำนวน 1 คน ประชาชนชาวบ้าน จำนวน 3 คน และชาวบ้าน จำนวน 9 คน รวมทั้งสิ้น 16 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

2.1 แบบวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อวิเคราะห์เอกสารและภาพฮูปแต้มอีสาน

2.2 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อเก็บข้อมูลเรื่องแนวทางการสืบทอดคุณค่าฮูปแต้มอีสาน จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2.3 แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อใช้สังเกตบริบท สภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านหนองหัว

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ขั้นตอนที่ 1 เก็บข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) จากเอกสารที่เกี่ยวข้องจากหลักฐานชั้นต้น (Primary sources) และชั้นรอง (Secondary sources) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ใช้วิธีการวิเคราะห์ 4 ด้าน คือ บริบท ภูมิปัญญา ความเชื่อ และค่านิยม จากนั้นนำข้อมูลที่ได้ไปประมวล จัดประเภทของข้อมูลและคุณลักษณะ (Properties) เชื่อมโยงข้อมูล ทำให้เห็นความสัมพันธ์และเกิดเป็นกรอบแนวคิดย่อยๆ สรุปเป็นองค์ประกอบของชุมชนคุ้มอีสาน

3.2 ขั้นตอนที่ 2 เก็บข้อมูลด้วยการวิเคราะห์คุณค่าของชุมชนคุ้มอีสาน ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) จากภาพชุมชนคุ้มอีสานตามขอบเขตที่กำหนด คือ บริบท ได้แก่ ที่ตั้ง ความเป็นมา แรงบันดาลใจของช่างแต้ม ภูมิปัญญาที่เกิดจากทักษะการแก้ปัญหาและความสร้างสรรค์ของช่างแต้ม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏบนชุมชนคุ้ม ความเชื่อของคนในชุมชนและค่านิยมของชุมชนที่ยังพบอยู่ในปัจจุบัน และการสัมภาษณ์เชิงลึก ประเด็นในการสัมภาษณ์ คือ ความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายของ “ชุมชนคุ้มอีสาน” “จิตสำนึกอีสาน” และ คุณค่าของ “จิตรกรรมพื้นบ้านอีสาน” มุมมองส่วนตัวต่อเรื่องราวที่ศิลปินหรือช่างแต้มสื่อสาร ได้แก่ ความสอดคล้องของเรื่องราวกับเรื่องราวในชีวิตประจำวัน ข้อคิดหรือคำสอนที่ได้จากภาพชุมชนคุ้มอีสาน ความงามที่เห็นในภาพชุมชนคุ้ม เป็นต้น มุมมองส่วนตัวที่มีต่อคุณค่าในชีวิตและความเป็นคนอีสาน คุณค่าที่เกิดขึ้นจากการมอง หรือศึกษาภาพชุมชนคุ้มที่เป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันและคุณค่าของ “ชุมชนคุ้มอีสาน” ที่ส่งผลต่อจิตสำนึก จากนั้นนำข้อมูลไปวิเคราะห์ข้อมูล เรื่องคุณค่าของชุมชนคุ้มอีสาน ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีคุณวิทยา (Axiology) แบ่งเป็นคุณค่าทางจริยศาสตร์และคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ จากนั้นประมวลประเภทของข้อมูลและคุณลักษณะ (Properties) สรุปเป็นคุณค่าของชุมชนคุ้มอีสาน

3.3 ขั้นตอนที่ 3 เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ประเด็นในการสัมภาษณ์ คือ มุมมองหรือประสบการณ์ต่อการบูรณะหรือปรับปรุงวัดโพธิ์ชัย มุมมองต่อการจัดทำแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มุมมองต่อการใช้หลักสูตรท้องถิ่นและการจัดตั้งโครงการมัคคุเทศก์รุ่นเยาว์ ปัจจัยที่มีผลต่อการสืบทอดคุณค่าชุมชนคุ้มอีสาน และผลหรือคุณค่าของการสร้างประสบการณ์ศิลปะผ่านชุมชนคุ้มอีสาน สรุปเป็นแนวทางการสืบทอดคุณค่าชุมชนคุ้มอีสานของวัดท่าเรือ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์

4. สถิติที่ใช้และการนำเสนอข้อมูล

เสนอข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis)

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยแบ่งตามวัตถุประสงค์ ออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) องค์ประกอบของงานชุมชนคุ้มอีสาน 2) คุณค่าของงานชุมชนคุ้มอีสาน และ 3) แนวทางการสืบทอดคุณค่าชุมชนคุ้มอีสาน ดังนี้

1. องค์ประกอบของงานชุมชนคุ้มอีสาน วัดท่าเรือ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ แบ่งเป็น บริบท ภูมิปัญญา ความเชื่อ และค่านิยม ดังนี้

1.1 ด้านบริบท สิมวัดท่าเรียบ ตั้งอยู่ที่บ้านหนองหว้า ตำบลนาโพธิ์ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ หนึ่งเดิมเป็นตำบลหนึ่งที่ขึ้นอยู่กับอำเภอพุทไธสง ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ ปลูกหม่อน เลี้ยงไหม สิมวัดท่าเรียบสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2432 โดยหลวงพ่อดุล ซึ่งได้รับความร่วมแรงร่วมใจจากชาวบ้าน โดยการขนทรายมาจากทำนน้ำริมแม่น้ำมูลและใช้เกวียนในการบรรทุก เพื่อก่อสร้างอาคาร ลักษณะพื้นที่วัดและบริเวณโดยรอบสิมเป็นที่ราบติดกับริมทางลงไปทำน้ำที่ชาวบ้านใช้สัญจร ขึ้นลงไปมาระหว่างหมู่บ้านกับทำน้ำ ด้วยเหตุนี้เองจึงตั้งชื่อว่า “วัดท่าเรียบ” ลักษณะของสิมเป็นสิมทรงพื้นถิ่น พบบานธูปแต้มทั้งภายนอกและภายใน กล่าวกันว่าสร้างในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2455-2457 โดยช่างเขียน คือ นายสิงห์ วงศ์วาด (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548, น. 23)

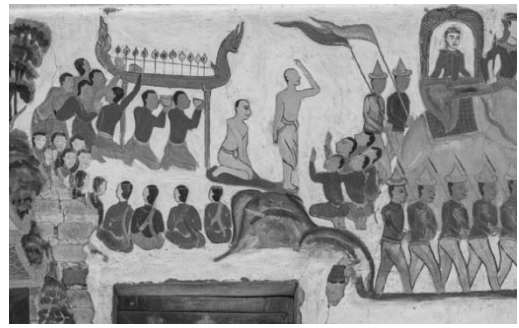
1.2 ด้านภูมิปัญญา ภูมิปัญญาในการเขียนภาพอาจแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มภูมิปัญญาในการผลิตสีและวัสดุอุปกรณ์ท้องถิ่น และกลุ่มภูมิปัญญาเรื่องกรรมวิธีการเขียนและจัดวางภาพ กลุ่มภูมิปัญญาในการผลิตสีและวัสดุอุปกรณ์ท้องถิ่น พบว่า ช่างแต้มใช้สีธรรมชาติทั้งหมด อันได้แก่ สีคราม จากต้นคราม สีเหลือง จากยางต้นรง สีแดง สีน้ำตาลแดง จากดินแดงประสานกับยางบง สีเขียว เป็นสีผสมระหว่างสีครามและสีเหลือง สีดำจากเขม่าป่นนำมาบดป่นให้ละเอียดหรือหมักแห้งจากจีน สีขาว จากการผนหอยกี้ ซึ่งเป็นหอยชนิดหนึ่งที่พบในแม่น้ำโขง สำหรับตัวเชื่อมหรือตัวประสาน ระหว่างสีกับผนัง ช่างแต้มจะใช้ยางบง ที่ได้มาจากเปลือกของต้นไม้ขนาดใหญ่ นำมาบดให้ละเอียดแล้วตากให้แห้ง ผสมกับผงปูนซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ขึ้นกอินทรีที่เผาไฟให้สุก แล้วนำมาบดให้ละเอียด ผสมน้ำมันเหนียว ใช้ยึดก่อนอิฐหรือฉาบตามผนัง หรือใช้ยางมะตอยผสมน้ำแล้วนำมาผสมสีฝุ่นที่บดละเอียดแล้ว ด้วยข้อจำกัดของสีฝุ่นที่หาค่อนข้างยาก จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ช่างแต้มอีสานมักปล่อยพื้นโล่ง ไม่ระบายสีพื้นหลัง

ภาพด้านหลังพระประธาน สามารถแบ่งตามกรอบภาพได้เป็นส่วนบนและส่วนล่าง ส่วนบน ช่างแต้มจะใช้ภาพภูเขาเป็นฉากสร้างขอบเขตของเรื่องราวแสดงความต่อเนื่องในเรื่องสถานที่ เหนือภูเขาด้านขวา พบภาพพระสงฆ์รูปหนึ่งแสดงท่าทางเหาะลงมา เป็นเรื่องราวพระมาลัยที่ต่อเนื่องมาจากผนังด้านหน้า พระประธาน นอกจากนั้น ภาพส่วนล่างเป็นรูปแจกันดอกไม้ 4 อัน ปักด้วยดอกบัวสีชมพูแดง ช่างแต้มได้วางตำแหน่งให้มีความสัมพันธ์กับองค์พระประธาน และพบการใช้ภาพกำแพงเมืองหรือแนวต้นไม้เป็นเสมือนเส้นแถบในการคั่นเรื่องแต่ละตอน ทำให้ไม่เกิดความสับสนระหว่างเนื้อหาแต่ละตอน

สิ่งโดดเด่นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏ คือ การแต่งกายของผู้หญิง พบผ้าซิ่นลายมัดหมี่ และผ้าซิ่นลายล่องติดติดอยู่ทั่วไปตลอดผนังด้านนอกของสิม หนึ่ง อุทอง ประศาสน์วินิจฉัย (2551, น. 279) ได้กล่าวถึง วัฒนธรรมการนุ่งซิ่นไว้ว่า ผ้าซิ่นในอดีตนั้นบอกได้หลายอย่าง เช่น เป็นเครื่องแสดงฐานะทางสังคม สาวผู้ดีมีสกุลจะนุ่งซิ่นที่มีลวดลายประณีตงดงามกว่าสาวชาวบ้าน นอกจากนั้น ผ้าซิ่นของสาวที่แต่งงานแล้วยังไม่เหมือนกับของสาวโสดอีกด้วย นอกจากนั้นยังพบภูมิปัญญาการทำ “ฮางลิน” ซึ่งเป็นรางที่ทำจากไม้เนื้อแข็ง ยาว 6 คอก ส่วนจ่อเจาะรูกลมให้น้ำไหลลงได้ หัวและหางทำคล้ายรูปพญานาค มีราวเหล็กปักจากหัวไปหาง ไว้ติดเทียน ซึ่งใช้ในพิธีกรรมของภาคอีสานที่เรียกว่า “กองฮอด” อันเป็นพิธีสงฆ์ให้แก่พระภิกษุสงฆ์ที่ชาวบ้านในชุมชนยกย่องและนับถือ และพบวิถีชีวิตดั้งเดิมของบ้านหนองหว้าที่สอดคล้องกับภาพธูปแต้มอีกด้วย เช่น การพ่อน้ำ การเป่าแคน การเลี้ยงสัตว์ การทำเกษตรกรรม การใช้เครื่องจักรสาน เป็นต้น



ภาพที่ 2 ภาพแสดงวิถีชีวิตดั้งเดิม



ภาพที่ 3 ภาพแสดงพิธีกรรม “กองฮอด”

ที่มา: อติญา วงษ์วาท ถ่ายเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2563 ณ วัดท่าเรียบ จังหวัดบุรีรัมย์

1.3 ความเชื่อ ข้อสังเกตเรื่องความเชื่อที่ปรากฏบนฮูปแต้มและในชุมชนบ้านหนองหว่า มักเกี่ยวข้องกับน้ำ ดังเช่น ความเชื่อเรื่องพิธีฮอดสง ซึ่งปรากฏที่ผนังด้านนอกทางทิศใต้ ในเรื่อง เวสสันดรชาดก มีกลุ่มชาวบ้าน ชายและหญิงมาชุมนุมเพื่อเข้าร่วมพิธีดังกล่าวซึ่งเป็นรูปแบบประเพณีที่เก่าแก่ของผู้คนในแถบอีสาน โดยได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้าง การจัดพิธีฮอดสงนั้นจะถูกจัดขึ้น เมื่อชาวบ้านและพระเถระ ในคณะสงฆ์เห็นว่า มีพระสงฆ์ที่เล่าเรียนจบในบ้นหรือชั้นต่างๆ แล้ว จึงสมควรที่จะจัดพิธีฮอดสงให้แบ่งบ้น ออกเป็น 3 บ้น คือ บ้นต้น บ้นกลาง และบ้นปลาย เมื่อเรียนจบบ้นต้น เรียกว่า “สำเร็จ” บ้นกลาง เรียกว่า “ซา” และบ้นปลาย เรียกว่า “คู” อนึ่ง พิธีฮอดสงยังคงสืบทอดและปฏิบัติ ณ วัดท่าเรียบ มาจนถึงปัจจุบัน (พระครูใบฎีกาอุดม สุตธมโม, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 27 กันยายน 2564) นอกจากนั้นยังพบความเชื่อ เกี่ยวกับฟ้าคะนอง ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่าว่าเกิดจากอำนาจแก้ววิเศษของนางฟ้า “เมขลา” กับขวานวิเศษ ของอสูรเทพ “รามสูร” ซึ่งปรากฏบนภาพบริเวณคอสองทิศเหนือ และพบความเชื่อเกี่ยวเทพธิดาผู้เคลื่อนที่ ไปตามน้ำ นามว่า “นางอัปสร” ผู้มีสถานะเป็นไอน้ำ เมื่อถูกดวงอาทิตย์ดูดกลืน นางจะรวมตัวเป็นเมฆหมอก และกลายเป็นน้ำฝน ช่างแต้มได้ตกแต่งไว้เพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ของสิมและเพื่อสะท้อนความเชื่อของคน ในชุมชนเกี่ยวกับการขอให้ฝนตกตามฤดูกาล

1.4 ค่านิยมของชุมชนที่ยังพบอยู่ในปัจจุบัน คือ การเข้าวัดทำบุญ โดยเฉพาะการเข้าร่วมบุญ เข้ากรรม หรือ “ปริวาสกรรม” ซึ่งจัดเป็นประจำทุกปีชาวบ้านผู้ย้ายถิ่นฐานไปทำงานในเมืองกรุง จะกลับบ้าน มาร่วมงานบุญดังกล่าวอย่างเนืองแน่น (พระครูใบฎีกาอุดม สุตธมโม, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 27 กันยายน 2564) ชาวบ้านเชื่อว่าการทำบุญถวายทานแด่พระสงฆ์ระหว่างเข้ากรรมถือได้ว่ากุศลแรง

2. ผลการวิเคราะห์ตามมุมมองมนุษยศาสตร์ พบว่า คุณค่าของงานฮูปแต้มอีสาน ที่นำมาวิเคราะห์ ในบทความนี้ปรากฏอยู่บนผนังด้านนอกอุโบสถด้านทิศเหนือ บริเวณคอสองเป็นเรื่องราวของวรรณกรรมท้องถิ่น อีสานเรื่อง สีนไซ เมื่อวิเคราะห์ภาพฮูปแต้มตามทฤษฎีคุณวิทยา (Axiology) จะสามารถแบ่งคุณค่าของงาน ฮูปแต้มอีสาน เป็น 2 ด้าน คือ ด้านสุนทรียศาสตร์และด้านจริยศาสตร์



ภาพที่ 4 ภาพสินไชเดินทางไปถึงด่านงูชวง

ที่มา: อติญา วงษ์วาท ถ่ายเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2563 ณ วัดท่าเรียบ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 4 ภาพแสดงการเดินทางของสินไช อันเป็นเรื่องราวต่อเนื่องหลังจากโอรสทั้งหก ได้รับมอบหมายจากพระราชบิดาให้ไปติดตามนางสุมนดาที่เมืองยักษิ เหล่าโอรสมาพบสินไชและพวกที่ออกมาอยู่โดยบังเอิญ เห็นว่ามีฤทธิ์เกร่งกล้า จึงออกอุบายอ้างถึงท้าวบุตราษาว่าได้ออกคำสั่งให้สินไชออกตามหานางสุมนดาแทน ด้วยความกตัญญูต่อบิดา จึงออกตามหานางสุมนดา พร้อมด้วยสีโหและสังข์ เมื่อเดินทางไปถึงด่านงูชวง ได้ต่อสู้กับงูชวงแล้วฆ่างูชวงตาย จากนั้นเดินทางต่อไปโดยมีสังข์นำหน้าไปก่อน สินไชมอบหมายให้สีโหอยู่เป็นเพื่อนโอรสทั้งหก



ภาพที่ 5 ภาพสินไชเดินทางพร้อมสังข์ ต่อสู้กับยักษ์กุมภกันท์

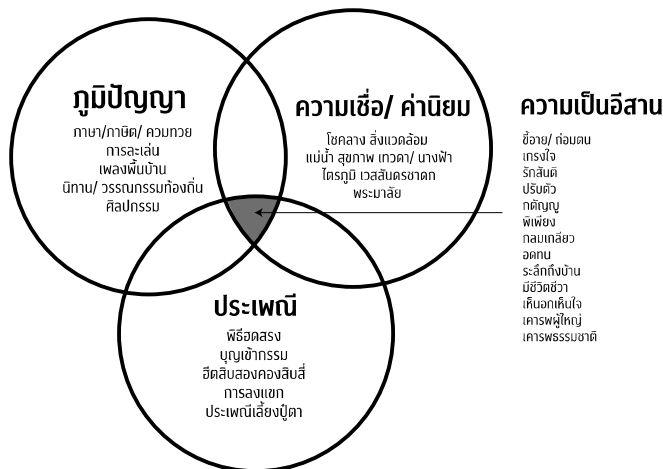
ที่มา: อติญา วงษ์วาท ถ่ายเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2563 ณ วัดท่าเรียบ จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 5 ภาพเรื่องราวต่อเนื่องจากภาพที่ 4 ด้านซ้ายแสดงการเดินทางของสินไชพร้อมสังข์ ไปถึงเมืองอโนราช พบนางสุมนดา และอ่อนวอนให้กลับเมือง เมื่อยักษ์กุมภกันท์กลับมาพบ จึงเกิดการต่อสู้กัน สินไชฆ่ายักษ์กุมภกันท์ตาย ด้านขวาปรากฏรูปนกเทศ อันเป็นหนึ่งในสัตว์หิมพานต์

2.1 คุณค่าด้านสุนทรียศาสตร์การแสดงออกทางทัศนศิลป์ เรื่องสีที่ใช้ มีเอกลักษณ์ของอีสาน คือ มีการเว้นพื้นที่ในหลายจุดของภาพ คุณโครงสร้างด้วยक्रमและเขียวเป็นหลัก ทำให้เมื่อมองแล้วรู้สึกสบายตา ถึงแม้ว่าฉากที่ปรากฏในภาพทั้งสอง จะเป็นฉากสู้รบก็ตาม เส้น ที่ใช้ในภาพทึบแข็งและลงน้ำหนักเท่ากันตลอดเส้น พบการใช้เส้นโค้งที่เป็นจุดเด่นทั้งสองภาพ คือ เส้นโค้งกันหอยและเส้นโค้งบริเวณเขาสูง (ภาพที่ 4) รูปร่างในภาพส่วนใหญ่เป็นรูปร่างอิสระ ด้วยข้อจำกัดของศิลปินทำให้ลักษณะของลำตัวของตัวละครบิดเบี้ยวไม่สมจริง พบการใช้รูปร่างเรขาคณิตเล็กน้อย ในกลุ่มอาวุธ พบพื้นที่ว่าง กระจายอยู่ทั่วภาพ ทำให้ภาพทั้ง 2 ภาพไม่ดูแน่นหรือรกเกินไป สำหรับการจัดองค์ประกอบศิลป์ของภาพพบอยู่ 2 ประเด็นหลัก ประเด็นที่หนึ่ง ความสมดุล

แบบอสมมาตร (Asymmetrical balance) กล่าวคือ ทั้งสองภาพมีการวางองค์ประกอบตัวละครแบ่งเป็น 4 ช่วงอย่างหลวมๆ ทำให้เมื่อแบ่งช่องภาพแล้วไม่รู้สึกว่าน้ำหนักของภาพเทไปด้านใดด้านหนึ่ง ประเด็นที่สอง คือ จังหวะ (Rhythm) การซ้ำของเส้นโค้งคล้ายเส้นโค้งกันห้อยที่เป็นพื้นหลัง ทำให้จังหวะของภาพเด่นชัด และเกิดการเคลื่อนไหวของตัวละคร ทำให้ภาพสามารถสร้างบรรยากาศของการต่อสู้อย่างเข้มข้น ขณะที่การแสดงออกทางเรื่องราว ผู้ชมรับรู้ได้ถึงความมุ่งมั่นจากแววตาที่มองตรงไปในทิศทางเดียวกันของสินไชและสังข์ และแววตาที่ช่างแค้นพยายามสื่อสารอาการเปิดปากค้างและเปิดดวงตากว้างของยักษ์ในภาพที่ 5 และสีโหในภาพที่ 4 แสดงออกถึงความตกใจ ประหลาดใจและเศร้าใจในเวลาเดียวกัน

2.2 คุณค่าด้านจริยศาสตร์ ตามกรอบแนวคิดการวิจัยเรื่องความเป็นอีสาน ซึ่งได้จากการวิเคราะห์เอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า วรรณกรรมเรื่อง สินไช ได้มีความกตัญญู รู้จักตอบแทนบุญคุณของบิดา อีกทั้งยังเป็นผู้มีความอดทน ดังตอนหนึ่งที่ สินไชต้องออกเดินทางไปหาโอรสทั้งหก ซึ่งต้องเดินทางวันละร้อยโยชน์ อนึ่งเมื่อพิจารณาวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ของพื้นที่บ้านหนองหว้า จะพบความเป็นอีสานที่เด่นชัด คือ เรื่อง การปรับตัวและความอดทน ดังที่มีคำโบราณ ที่กล่าวว่า “บุรีรัมย์ดำน่านกิน” เป็นคำพังเพยที่อยู่ในความทรงจำและความภาคภูมิใจในอดีต แสดงถึงความยากลำบากและทรหดอดทนของบรรพบุรุษ ในฐานะที่สามารถนำความรู้ เกี่ยวกับธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำได้อย่างดี สามารถสรุปความเป็นอีสานของพื้นที่ได้ดังภาพที่ 6



ภาพที่ 6 ภาพแสดงความเป็นอีสานของพื้นที่
ที่มา: อติญา วงษ์วาท (2564, น. 28)

3. แนวทางการสืบทอดคุณค่าสืบทอดอีสาน วัดท่าเรียบ อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ พบใน 2 ลักษณะ คือ การสืบทอดคุณค่าผ่านวิถีชีวิตของคนในชุมชน และการสืบทอดคุณค่าผ่านการจัดการศึกษา ในระบบโรงเรียน การสืบทอดคุณค่าผ่านวิถีชีวิตของคนในชุมชน คือ การสร้างโอกาสและเวลาทำกิจกรรมร่วมกันของผู้สูงอายุและวัยรุ่นผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาเป็นประจำ ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังมีการสืบทอดผ่านวรรณกรรมมุขปาฐะ คือ วรรณกรรมที่มีการถ่ายทอดผ่านการบอกเล่าเชิงคติธรรมสอนใจ ตัวละครที่ปรากฏในภาพมีแนวคิดในการเป็นบุคคลที่น่าเคารพและแบบอย่างของการดำเนินชีวิตตามคตินิยมทางพุทธศาสนา ปลุกฝังให้เกิดการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม นอกจากนั้นการบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของวัดท่าเรือ ก็นับว่าเป็นโอกาสสำคัญในการสืบทอดคุณค่าสู่บั้นปลายชีวิต ขณะที่การสืบทอดคุณค่าผ่านการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน เกิดขึ้นในลักษณะการพานักเรียนไปชมชูปแต้มในรายวิชาต่างๆ พบข้อสังเกตของวัดท่าเรือ คือ เริ่มมีความร่วมมือกับโรงเรียนวัดท่าเรือในการบ่มเพาะมัคคุเทศก์รุ่นเยาว์ และการเปิดรายวิชาที่สอนโดยพระครูโดยเฉพาะ สำหรับแนวทางการสืบทอดในมุมมองของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือ การฝึกมัคคุเทศก์รุ่นเยาว์อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความซาบซึ้งและความรักท้องถิ่น รักในสิ่งที่เป็นสมบัติของคนรุ่นปู่ย่า บ่มเพาะให้กลายเป็นผู้สืบทอดในอนาคต อาจกล่าวได้ว่า โรงเรียนเป็นจุดเริ่มต้นของการรับรู้คุณค่าชูปแต่มดังกล่าว ควรให้การให้ความรู้เบื้องต้นในการดูแลชูปแต่มแก่คนในชุมชนและนักท่องเที่ยว และการสร้างสื่อประชาสัมพันธ์ที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

อภิปรายผล

1. องค์ประกอบของชูปแต่มอีสาน วัดท่าเรือ จังหวัดบุรีรัมย์ ผนังด้านในเขียนภาพพุทธประวัติพระมาลัย อติตพระพุทธเจ้า ยักษ์และสัตว์ต่างๆ ขณะที่ผนังด้านนอกเป็นภาพเวสสันดรพุทธประวัติพระมาลัยสินไซ สุวรรณหंस เทพชุมนุมและเมฆลากับรามสูร อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากรูปแบบการแสดงออกทางศิลปะของผนังทั้งสองด้าน จะพบความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด สาเหตุของความแตกต่างกันตามที่กล่าวมานั้นมีสาเหตุมาจากการเขียนซ่อม โดยช่างสุเทพ สิงหนันส์ เมื่อปี พ.ศ. 2520 ขณะภูมิปัญญาของช่างท้องถิ่นพบอย่างชัดเจน ดังที่ขวลิต อธิปัตยกุล (2559, น. 330) ได้วิเคราะห์ว่า มีบันทึกที่กล่าวไว้ว่า ช่างจะเก็บสีฝุ่นไว้ในตลับทรงกลมขนาดพอประมาณ เวลาใช้จะแบ่งออกมาผสมกับกาวที่เคี้ยวจากหนังสัตว์โดยเฉพาะหนังควายที่หั่นเป็นแผ่นขนาดเท่าของจดหมาย ในอัตราส่วน 1 แผ่น ต่อน้ำ 1 ปี๊บ เก็บไว้ผสมตามต้องการ อย่างไรก็ตามพบข้อสังเกตอย่างหนึ่งของสิมวัดท่าเรือ คือ พบการระบายสีพื้นหลังเป็นสีขาวบางส่วนแทนที่จะเว้นพื้นหลังเหมือนพื้นที่อื่น คาดว่าเป็นส่วนหนึ่งของการบูรณะเมื่อ ปี พ.ศ. 2520 สำหรับกลุ่มภูมิปัญญา เรื่องกรรมวิธีการเขียนและจัดวางภาพ ดังที่ ฉัตร สืบสำราญ (2552, น. 45) กล่าวว่า กรรมวิธีในการวาด เป็นการวาดภาพลงบนผนังโดยมีการลงสีรองพื้น ด้วยสีน้ำตาลอ่อนลักษณะคล้ายสียางไม้เป็นสีรองพื้น อาจจะเพื่อช่วยให้สีที่ใช้เขียนภาพติดได้ดี การวาดวัตถุในภาพจะระบายสีเรียบแล้วตัดเส้นสีดำ มีการไล่ระดับสีเล็กน้อยในบางส่วน เช่น ภาพภูเขา ขนาดของภาพเมื่อเทียบกับพื้นที่แล้วค่อนข้างใหญ่ เป็นการแก้ปัญหาเรื่องมุมมอง เพราะผู้ดูต้องมองขึ้นมาในมุมสูง ทำให้มองเห็นภาพได้ยาก

2. คุณค่าของชูปแต่มอีสาน วัดท่าเรือ จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อพิจารณาความหมายและขอบเขตของจริยศาสตร์ พบคุณค่าทางจริยศาสตร์ผ่านเรื่องเล่าหรือวรรณกรรมท้องถิ่น ที่เสนอแนะแนวทางการทำความดีเอาไว้ในหลายแห่ง จึงทำให้วรรณกรรมเรื่อง สินไซ เป็นนิทานที่ชาวอีสานนำมาเขียนเป็นชูปแต่มมากที่สุด เพราะแฝงไปด้วยคุณค่าทางวรรณศิลป์และให้คติธรรมสำหรับการดำเนินชีวิต ยกตัวอย่างคติธรรมของเรื่องสินไซ ได้ดังนี้ คือ สินไซเต็มไปด้วยคำสั่งสอนนานับการอยู่ตลอดเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นแม่สอนลูกว่า “ชาติที่โง่เขลา

ตลบแปร่งง่าย” (หมายความว่า ใจหุนหันเปลี่ยนแปร่งง่าย) ไปจนถึงการสั่งสอนนักปกครอง ว่า “ศีลธรรมนั้นเพิงแพงฮักยิ่ง ฮักกว่าเข้า ของล้นลูกเมีย” (หมายความว่า ศีลธรรมนั้นควรรักยิ่งกว่าข้าวของลูกเมีย) ขณะที่อุทอง ประศาสน์วินิจฉัย (2551, น. 254-262) ได้กล่าวถึง คุณค่าของวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง สิ้นไซ ที่เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในสื่อบุคคลอีสานเกือบทุกที่ ไว้ว่า “เตือนใจผู้ชมว่า คนดียอมตกล้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ถึงแม้ชีวิตในปัจจุบันจะตกทุกซัได้อย่างเพียงไร แต่ในที่สุด ก็จะได้ดีมีความสุข ขอเพียงแต่คงความดีของตนไว้เช่นเดียวกับสิ้นไซเท่านั้น” ขณะที่ บุญจันทร์ เพชรเมืองเลย (2559, น. 9) ได้สรุปผลการวิเคราะห์สุนทรียรสในวรรณกรรมที่ปรากฏในสื่อบุคคลอีสาน ซึ่งนับว่าเป็นคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรม ไว้ว่า

“สุนทรียรสที่ปรากฏในวรรณกรรมสิ้นไซผ่านสื่อบุคคลอีสานนั้น ลีลาทางภาษาที่กวีใช้ในการประพันธ์มากที่สุด คือ สลลปปังคพิไลย ที่แสดงถึงความโศกเศร้าเสียใจต่อการสูญเสียของญาติมิตรและเพื่อนฝูง ในตอนของด้านผจญภัยของสิ้นไซ เป็นที่น่าสังเกตว่าโดยปกติตอนที่แสดงถึงการต่อสู้ไม่ว่าจะปรากฏในวรรณกรรม หรือในละครทีวีมักสร้างความตื่นเต้นและเร้าใจให้กับผู้ติดตามอยู่เสมอ แต่ในทางตรงกันข้ามตอนต่อสู้ ในวรรณกรรมสิ้นไซกลับกลายเป็นว่าเกิดความหดหู่หนักแล้ว หรืออาจจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าวรรณกรรมสิ้นไซมีหลักธรรมะสอดแทรกอยู่และตัวสิม เป็นสิ่งที่ชาวบ้านเคารพนับถือจนกลายเป็นสิ่งควบคุมทางสังคมของคนอีสาน ให้เกิดความตระหนัก สร้างความสามัคคีในชุมชน หลีกเลี่ยงการต่อสู้อันจะนำไปสู่การสูญเสีย”

อย่างไรก็ตาม ช่างแต้มมีความพยายามในการสั่งสอนเรื่องการทำความดีอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้านในสิมและด้านนอกสิม เช่น ผนังด้านนอก ต้องมีภาพเรื่องมหาเวสสันดรและพระมาลัย เพราะทั้งสองเรื่องเกี่ยวข้งกัน พระมาลัยไปเที่ยวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และได้พบพระศรีอารียที่พระจุฬามณี พระมาลัยถามว่า “ทำอย่างไรให้ได้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอารีย พระพระศรีอารีย ตรีศตอบว่าให้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรให้จบภายในวันเดียวกลายเป็นประเพณีที่คนอีสานถือปฏิบัติมา อยู่ในฮีต 12 เดือนที่สี่ “บุญผะเหวด”

3. การสืบทอดคุณค่าสื่อบุคคลอีสาน วัดท่าเรียบ จังหวัดบุรีรัมย์ เจื่อนไขที่ยังต้องพัฒนาเพื่อทำให้เกิดการสืบทอดคุณค่าสื่อบุคคลของพื้นที่ คือ งานศึกษาวิจัยที่ยังมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับงานศึกษาในพื้นที่อื่นๆ พบว่า เป็นการรวบรวมและอธิบายเนื้อหาของภาพเป็นหลัก มักเป็นการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ อีกทั้ง รูปแบบการสืบทอดคุณค่าสื่อบุคคลอีสานตามแนวทางต่างๆ ยังมีแนวทางสำหรับการแก้ไขและพัฒนาเพิ่มเติมได้ เช่น การขาดความรู้ความเข้าใจในการสืบทอดคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน กระทั่ง การขาดความต่อเนื่องในระดับนโยบาย จากหน่วยงานที่รับผิดชอบ ทำให้เกิดการสืบทอดคุณค่าจำกัดเฉพาะกลุ่ม อีกทั้ง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงไม่เผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการดูแลสื่อบุคคลที่ต้องแก่ชาวบ้านด้วยความกังวลเรื่องข้อกฎหมายเกี่ยวกับการบูรณะหรือซ่อมแซมโบราณสถาน ทำให้ชาวบ้านไม่กล้าที่จะพัฒนาหรือดูแล จำต้องปล่อยให้สภาพภูมิอากาศ ฝนตก หลังคารั่วทำลายสื่อบุคคลไป อีกทั้ง ขาดความร่วมมือของหน่วยงานระดับภาคและระดับท้องถิ่น

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการสืบทอดคุณค่าสืบทอดอีสานของพื้นที่ คือ วัดยังคงเป็นพื้นที่รวมจิตใจของคนในชุมชน จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม พบว่า คนในชุมชนทั้งเด็กเล็กเรื่อยไปจนถึงผู้สูงอายุใช้เวลาในการทำกิจกรรมในวัดเป็นประจำทุกวันหยุด หรือเมื่อมีเวลาว่างอีกทั้งเห็นว่าวัดทำเรียบเป็นสมบัติของชุมชนที่ต้องร่วมกันดูแล นอกจากนั้นเจ้าอาวาสยังคงรักษาพิธีกรรมโบราณ อาทิ พิธีฮีดสงรง งานบุญเข้ากรรม จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ช่วงเดือนธันวาคม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนใกล้เคียงอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับทรงวิทย์ พิมพ์กรรม (2560, น. 131) ที่ได้กล่าวถึง การใช้สืบทอดสินไชวัดไชยศรี ของชุมชนบ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น ว่า สินไช เป็นสื่อในการพัฒนาอย่างหลากหลายและสามารถนำไปใช้ได้หลายระดับ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาเยาวชนและชุมชนไปพร้อมกับการพัฒนาวัด แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาชุมชน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง มีเจ้าอาวาสวัดเป็นแกนนำหลักร่วมกับชุมชน อาจกล่าวได้ว่า การสืบทอดคุณค่าสืบทอดที่ดีที่สุดจะต้องเกิดจากคนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าแก่นสาระและความสำคัญ สร้างจิตสำนึกของความเป็นคนท้องถิ่นที่จะต้องร่วมกันอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้ง ควรสนับสนุนให้มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนขึ้น เพื่อแสดงสภาพชีวิตและความเป็นมาของชุมชน อันจะสร้างความรู้และความภูมิใจต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ คือ นโยบายเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับภาพสืบทอดของพื้นที่บ้านหนองหว้าต่อคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงอย่างเป็นรูปธรรม อีกทั้งจัดอบรมการดูแลภาพสืบทอดเบื้องต้นในแก่ผู้ดูแลระดับท้องถิ่น และวงการวิชาการด้านมนุษยศาสตร์และศึกษาศาสตร์ ควรมีการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภาพสืบทอดอย่างต่อเนื่องและการส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายนักวิชาการและเครือข่ายนักอนุรักษ์ที่จะช่วยหนุนเสริมการสืบทอดคุณค่าสืบทอดอีสาน

2. ข้อเสนอแนะในการทำการวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำการวิจัยครั้งต่อไป คือ การทำวิจัยเอกสาร (Documentary research) เกี่ยวกับฐานข้อมูลภาพสืบทอดอีสานอย่างเป็นระบบและการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) และการจัดทำเป็นข้อมูลสารสนเทศที่เป็นระบบ ในพื้นที่ที่พบภาพสืบทอดอีสาน โดยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง สถาบันการศึกษาและคนในชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัย เรื่อง “การสืบทอดคุณค่าสืบทอดอีสาน” โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก “ทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช

เอกสารอ้างอิง

- แก้วตา จันทธานุสรณ์ และทรงวิทย์ พิมพ์करण. (2560). *สินไช: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมทางการเมือง*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- จรรยา โกมุทรัตนนานนท์. (2547). *สุนทรียศาสตร์ กรีก-ยุคฟื้นฟู*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตร สืบสำราญ. (2552). *การคงอยู่ของพุทธศาสนาในการรับรู้ของชาวบ้านจากภาพจิตรกรรมฝาผนังลัทธิวัดท่าเรียบ บ้านหนองหว้า ตำบลนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์ (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม)*.
- ชลิต อธิปัตยกุล. (2555). *ฮูปแต้ม: มุมมองทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะพื้นถิ่น บนแผ่นดินอีสาน*. อุดรธานี: เต้า-โล่.
- _____. (2559). *ฮูปแต้มในวัฒนธรรมลาว-ลาวล้านช้าง ความโยงใยเชื่อมโยงสืบทอดรูปแบบกับฮูปแต้มของประเทศไทย*. อุดรธานี: เต้า-โล่.
- ทรงวิทย์ พิมพ์करण. (2560). *ฮูปแต้มสินไช: ทุนวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนบ้านสาวะถี*. ใน ทรงวิทย์ พิมพ์करण, และมารศรี สอทิพย์ (บ.ก.), *ฮูปแต้ม: มรดกทางวัฒนธรรมสองฟากฝั่ง*, (น. 125-132). ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บุญจันทร์ เพชรเมืองเลย. (2559). *สุนทรียรสในวรรณกรรมสินไชที่ปรากฏในฮูปแต้มอีสาน*. ใน *บทความวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง*, (น. 1-11). ขอนแก่น: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์. (2548). *ทุนทางสังคม*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สุมาลี เอกชนนิยม. (2548). *ฮูปแต้มในลุ่มอีสาน งานศิลป์สองฝั่งโขง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อติญา วงษ์วาท. (2564). *การสืบทอดคุณค่าฮูปแต้มอีสาน (วิทยานิพนธ์ดุขุภักดิ์บัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)*.
- อุทอง ประศาสน์วินิจฉัย. (2551). *ซ่อนไว้ในลัทธิ ก-ฮ ในชีวิตอีสาน*. กรุงเทพฯ: พูลสต็อบ.